

„АРХЕОЛОШКИ ПАРК - ГОЛЕМО ГРАДИШТЕ“, ПОТЕНЦИЈАЛ ЗА РАЗВОЈ НА КУЛТУРНИОТ ТУРИЗАМ ВО С.КОЊУХ, КРАТОВО

Апстракт: Културното наследство и целокупното значење што истото го има за човештвото најдобро може да се сочува преку негово вклучување во секојдневниот живот. Со развојот на културниот туризам културното наследство добива своја посебна валоризација и промоција на домашен и меѓународен план. Бројни примери ширум светот покажуваат дека развојот на културниот туризам истовремено влијае и го помага развојот на пошироката околина, давајќи можност особено за руралните области да профункционираат дури и до степен на самофинансирање.

Во североисточниот дел на Р.Македонија, исклучителен потенцијал за развој на културниот туризам се препознава во регионот на Кратово, во атарот на селото Коњух и неговата блиска околина. Селото Коњух е лоцирано на околу 20 км југозападно од Кратово, и на само 6 км јужно од регионалниот пат Е-871, односно патот Куманово - Крива Паланка, кој истовремено води кон границата со Р.Бугарија. (К.1) Околината на Коњух, како и целиот кратовски регион се простираат врз терен од вулканско потекло, создаден во периодот горномиоцен до долноплиоцен, 6-10 милиони години пред Христа.¹² Тоа го прави овој регион богат со карпести ридови и други фасцинантни природни формации, меѓу кои се познатите знаменитости „Куклици“ и „Цоцов Камен“. (Т.1, 1-3) На околу 2500 метри северно од Коњух, до коритото на Крива Реска, се наоѓа и добро познатиот археолошки локалитет - Големо Градиште¹³, каде во

¹² Милевски И., Димитровска В., Геоморфолошки и геоархеолошки карактеристики на Цоцов Камен, Географски разглед (44-45) 7, 8 (2011)

¹³ Алексова Б., Ивановски М., „Коњух“, *Археолошка карта на Република Македонија II*, Скопје 1997, 184-185; Mikulčić, I., „Antički gradovi kod Drenova i Konjuha u Makedoniji“, *Arheološki Pregled* 15 (1973) 179-182; Микулчиќ И., „Два безимени доцноантички града во Источна Македонија“, *Зборник на археолошкиот музеј* 6-7, Скопје 1975, 122-130; Mikulčić, I., „Konjuh Moes. Sup. (Young, Mac., Kratovo)“, *Tabula Imperii Romani K 34. Naissus Dyrrhachion Scupi Serdica Thessalonike*, Ljubljana, 1976, 72-73.; Микулчиќ И., Антички градови во Македонија, Скопје 1999, 358-361, 210-212, 229-230, 232.

изминатите 15 години континуирано се одвиваат меѓународни археолошки истражувања.¹⁴

На просторот на североисточна Македонија, локалитетот Големо Градиште е најголемата и досега најдобро истражена утврдена градска населба од 6 век. Се простира на површина од околу 17 ха., а досегашните истражувања потврдуваат дека тоа бил богат и важен град за регионот во тоа време, особено поради неговата близина до античката траса Скупи – Пауталија. Се претпоставува дека својот најголем економски и градителски подем градот го имал кон средината на 6 век, во време на владеењето на Императорот Јустинијан I Велики. Треба да напоменеме дека на северната тераса беа откриени и артефакти од неолитот кои даваат ново светло за староста на локалитетот и неговото населување уште од времето на праисторијата.

Локалитетот го добил името по високиот издолжен рид наречен Големо Градиште кој доминира над коритото на Крива Река и пошироката околина. (Сл.1, Сл.2) Исклучителната прегледност од ридот, во шестиот век била од стратешко значење, особено за безбедноста на градот и неговите жители. Тоа била акрополата на градот, каде, преку археолошките истражувања реализирани во периодот од 1998 до 2004 година, беа откриени остатоци од бедем, влезни порти, улици, скалила и поголем број стамбени и јавни објекти кои биле вклесани или фундирани на меката карпа. (Т.2, 1-3; Т.3, 1-3) Дел од нив, меѓу кои и големиот резервоар за вода, денес се видливи на акрополата. Но, она што остава посебен впечаток се мноштвото соби издлабени во карпата, т.н. монашки ќелии, групирани на југозападната страна на ридот и поврзани меѓу себе со скали, направени на истиот начин. (Т.4, 1-3)

Иако монаштвото во овој регион не може со сигурност да се потврди, сигурно е дека на Големо Градиште постоела силно развиена традиција на христијанството. Имено, досега, на територијата на локалитетот се познати четири цркви, од кои три потекнуваат од 6 век, додека кај четвртата, малата еднокорабна црква Св. Ѓорѓи, истражувањата евидентирале две градежни фази, првата од 9-11 век и втората, од 14-16 век. (Т.5, 1-3) Црковната архитектура на Градиште е уште една уникатна вредност, не само за овој локалитет и територијата на нашата земја, туку и пошироко, за целиот простор на Балканот. Ова конкретно се однесува на двете доцноантички цркви, базиликата „Ротонда“, (Т.6, 1-3) откриена и истражена во далечната 1936 г.¹⁵, и „Големата“ или уште наречена „Епископска базилика“ (Т.7, 1-2) во средишниот дел на градското јадро,

¹⁴ Систематските истражувања на локалитетот Големо Градиште започнаа во 1998 година, како долгорочен проект на Музејот на Македонија и Гетисбург Колеџот од Пенсилванија, во САД.

¹⁵ Radojčić, S., „Crkva u Konjuhu“, *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta* 1 (1952) 148-167.;

чие истражување започна во 2008 г. и е сèуште во тек.¹⁶ Иако сосем различни по својата форма и големина, заедничко кај овие два објекти е префинетата архитектонска пластика украсена со изобилство на мотиви од Библијата, која ја красела внатрешноста на црквите. Бројот на досега откриените цркви на локалитетот и нивната уникатност се индикатор дека градот веројатно бил и епископско седиште.

Големината на градот, неговата местоположба и потврдената економска моќ недвосмислено говорат за важен центар во овој регион во времето на доцната антика. За жал, меѓу пишаните извори нема попрецизни податоци кои би го откриле неговиот идентитет, односно антички назив. Според една теорија Големо Градиште би можело да биде античкиот град Транупара¹⁷, но до откривањето на конкретен епиграфски или друг пишан податок ова прашање останува отворено.

Археолошкото наследство на Големо Градиште и прекрасниот крајолик што го окружува локалитетот имаат исклучителен потенцијал за развој на културниот туризам. Досега, поради тешката достапност, локалитетот го посетуваат само добро упатени намерници (студенти, колеги, излетници и гости на месното население) или посетители под водство на истражувачите или жителите на околните села. Со залагања на општина Кратово, оваа година беше асфалтиран пат кој води до локалитетот од страната на с.Коњух, а преостанува асфалтирање и на делот од другата страна на Крива Река, кој го поврзува Коњух со Кумановските села Бељаковце и Довезенце, како и со регионалниот пат Е-871.

Поради веќе потврдените вредности на Големо Градиште од страна на стручната и научната јавност, од неодамна е започнат процес на валоризација на локалитетот заради негово ставање под посебен режим на правна заштита, со решение за заштитено културно добро. Должни сме да напомниме дека досега, со решение за споменик на културата е само еден објект - црквата Св. Ѓорѓи.¹⁸ Меѓутоа, анализирајќи го поширокото опкружување на Големо Градиште, особено земјаки ги предвид и другите познати археолошки локалитети, како „Селиште“, „К'шла“ и „Цоцев Камен“, репрезентативната црковна архитектура и автентичните камени куќи во Коњух, споменикот на природата – Куклици и автентичниот амбиент со богатството на форми и боите од вулканските карпи (туфови,

¹⁶ Snively, C. S., *The New Basilica at Golemo Gradište, Konjuh: a Sixth Century Church in the Province of Dardania, Niš & Byzantium* 9 (2011) 187-201.

¹⁷ Лилчиќ В., „Размислувања околу убикацијата на Транупара“, *Културно Наследство* 17-18, Скопје 1994, 33-47.

¹⁸ Црквата „Св. Ѓорѓи“ е впишана во Централниот регистар на недвижното културно наследство на Р.Македонија под бр. 142, со реш.бр. 170 од 02.07.1954 год. Централен завод, Скопје (Мат.бр. на објектот: 4-814-012/026 РНД)

бречи, варовници и други) кои го пленат погледот и го чувствата на посетителите, се налага сите заедно да се опсервираат како целина на интегрирана заштита, односно формирање и прогласување на заштитено подрачје *Археолошки парк Големо Градиште*. (Т.8)

Формирањето и прогласувањето на *Археолошкиот парк Големо Градиште* истражувањата истовремено ќе наметне поактивен, пообеман и стратешки пристап кон заштитата и презентацијата на локалитетот од страна на институциите. Со активно вклучување на општина Кратово, чувањето, користењето и експонирањето на *Археолошки парк Големо Градиште* ќе наметне потреба од стратешки план заради вклучување на подрачјето меѓу приоритетите за локален развој на културниот туризам на општина Кратово. Имено, освен реалниот потенцијал на Археолошкиот парк, истовремено и подеднакво сериозно треба да се земе предвид и потенцијалот за развој на руралниот туризам што во с. Коњух се гледа и од аспект на етнологијата, особено во постоечкиот традиционален начин на производство на здрава храна. Преку активно вклучување на жителите од селото и поддршка од страна на општина Кратово, постои реална можност да се формира етнoлошка понуда за презентација на производството на овчо кисело млеко и млечни производи, на печење баници под вршник, ловење на риби со раце, жнеење на летината и рачно собирање на пченката, и т.н.. Дополнително, туристичката понуда би вклучувала организирани прошетки низ археолошкиот парк - пешки, со теренски возила или со домашни животни /магариња, коњи/, со можно вклучување и на други дестинации, надвор од итинерерот на примарниот археолошки парк, како Цоцев камен и Куклици. (К.2)

Засега, задоволство ни е да спомнеме дека сите овие потенцијали се препознаени и поддржани и од Општината Кратово, од невладините организации во Кратово како и од жителите на с. Коњух. Како што претходно споменавме, во рамки на можностите Општината започна со инфраструктурни зафати кои ќе го олеснат пристапот до с.Коњух и локалитетот, од Куманово и Скопје. По направената СВОТ анализа, заеднички започнавме и со подготовки на проекти за аплицирање во домашните, но пред сè во меѓународните фондови, преку кои сметаме дека би можеле да ги обезбедиме неопходните финансиски средства за прилагодување на локалитетот и објектите за нивно вклучување во туристичката понуда, односно за формирање и заживување на Археолошкиот парк Големо Градиште. Сите овие активности, преку наведените мерки на зачувување и активно вклучување на културното добро во животот на заедницата, се важен фактор за одржлив општествен развој, до степен на самоодржување, кој позитивно ќе се одрази врз локалната економија, намалувањето на невработеноста на локалното население и зголемувањето на буџетот на Општина Кратово.

S.W.O.T. АНАЛИЗА

1 ПРЕДНОСТИ:

- непосредна близина на магистралниот пат Скопје-Софија кој истовремено е и балканска трансверзала исток-запад.
- постоење на заштитени споменици на културата во атарот на с.Коњух
- атрактивни природни формации и предели
- зачувана природа без тешки индустрии во околината
- близина на трасата на новопланираниот автопат Скопје – Кустендил
- близина на трасираната железничка линија Скопје - Кустендил
- близина до главниот град Скопје

2 СЛАБОСТИ:

- с.Коњух и околината се непознати за посетителите и туроператорите;
- единствениот асфалтиран пат до с.Коњух води од Кратово, но истиот нема никакви патокази кои упатуваат кон археолошкиот локалитет или селото;
- нема автобуски превоз до селото;
- единствената врска со регионалниот пат Куманово - Крива Паланка е необележан земјен пат кој е во лоша состојба;
- патната врска од с.Бељаковце до локалитетот е необележан земјен пат кој е во лоша состојба;
- нема сместувачки капацитети и др.услови за развој на селски туризам во с.Коњух;
- нема продавница поблиску од 6 км од селото;
- локалното население е со слаб процент на познавање на странски јазици.

3 ПОТЕНЦИЈАЛИ (МОЖНОСТИ):

- производство на здрава храна, млечни производи и сточарство во функција на селскиот туризам;
- одлични услови за рекреативни планинарски прошетки;
- одлични услови за екстремни спортови (маунтин бајк, параглајдерство, алпинизам, сплаварење, натпревари со оф-роуд возила...);
- отпочнување на нови домашни и меѓународни истражувачки проекти;

- вработување на локалното население за потребите на селскиот и културниот туризам;
- презентирање на природните и културно-историските споменици на Р.М.;

4 ОПАСНОСТИ:

- споменикот на култура – црквата Св.Ѓорѓи е во состојба пред распаѓање, заедно со преостанатите фрески на кои им е потребна итна конзерваторска интервенција;
- на малата гробјанска базилика во К`шла не е извршена конзервација од нејзиното откривање, поради што денес, нејзините периметрални ѕидови речиси воопшто не се видливи на површината;
- базиликата Ротонда не е конзервирана од нејзиното откривање и, како и претходните објекти, изложена е на постепено руинирање поради дивата вегетација и променливите атмосферски влијанија;
- до објектите и локалитетот не постојат уредени пристапни патеки, а постоечките не се безбедни за посетителите.

ИЛУСТРАЦИИ:

K1 – географска местоположба на археопаркот

K2 – распоред на локалитетите и природните знаменитости во атарот на с.Коњух и околината

Сл.1 – ридот Големо Градиште (поглед од север)

Сл.2 – северна станбена тераса во подножјето на Големо Градиште

T1-1 и 2 – „Куклици“

T1-3 – „Цоцов Камен“

T2-1 – станбени објекти на акрополата

T2-2 и 3 – откривање на капија на акрополата

T3-1 – дел од станбен објект на акрополата, вклесан во карпата

T3-2 – дел од бедемот на акрополата

T3-3 – цистерна на акрополата, целосно вклесана во карпата

T4-1 и 3 – монашки ќелии во југозападниот дел на ридот, под акрополата

T4-2 – внатрешност на една од ќелиите

T5-1 – црква „Св.Ѓорѓи“ (од североисток)

T5-2 – црква „Св.Ѓорѓи“ (од север)

T5-3 – внатрешност на црквата „Св.Ѓорѓи“, со остатоци од фреските на источниот ѕид

T6-1 – остатоци од базиликата „Ротонда“ и малата манастирска црква
Св.Јован
T6-2 – фрагменти од откриената камена пластика од базиликата
T6-3 – план на базиликата „Ротонда“
T7-1 – „Голема“ или „Епископска“ базилика на северното плато на
локалитетот
T7-2 – плоча со релеф, дел од камената пластика откриена во базиликата
T7-3 – план на базиликата
T8 – преглед на локалитетите и знаменитостите на локалитетот и неговата
околина

М-р Горан Санев

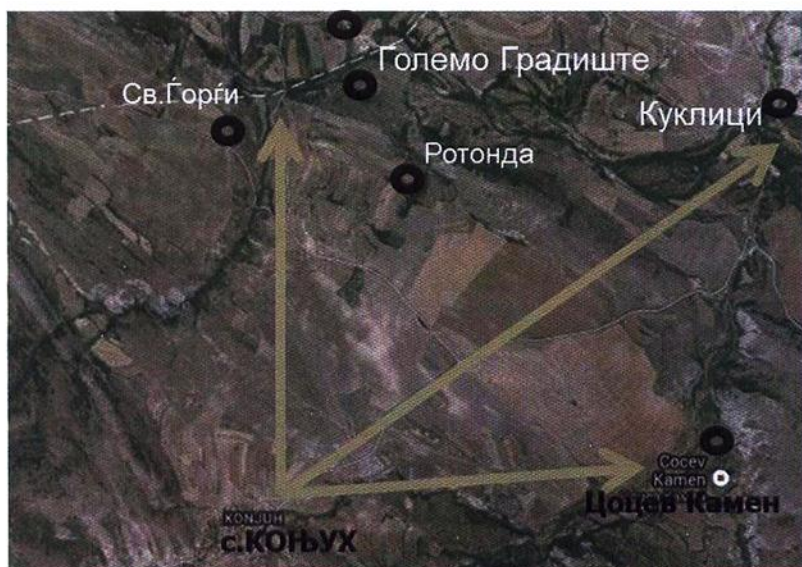
виш кустос археолог
Археолошки Музеј на Македонија - Скопје
кеј Димитар Влахов б.б.
1000 Скопје
Р.Македонија
e-mail: sanev@hotmail.com

Биљана Пачкова Куфојанакис, Дипл.инг.арх., спц. конзерватор

Инспектор советник
Управа за заштита на Културното Наследство
Министерство за Култура,
ул. Гуро Ѓаковиќ 61, 1000 Скопје
Р.Македонија
e-mail: b.kufojanakis@uzkn.gov.mk

Карта 1 – географска местоположба на археопаркот

Карта 2 – распоред на локалитетите и природните знаменитости во атарот на с.Коњух и околината

Сл.1 – ридот Големо Градиште (поглед од север)

Сл.2 – северна станбена тераса во подножјето на Големо Градиште

T1-1 и T1-2. Природна знаменитост „Куклици“, Кратово

T1-3 - Природна знаменитост и археолошки локалитет „Цоцев Камен“, Кратово

Т 2-1 - станбени објекти на акрополата

Т2-2 и 3 – откривање на капија на акрополата

ТЗ-1 - дел од станбен објект на акрополата, вклесан во карпата

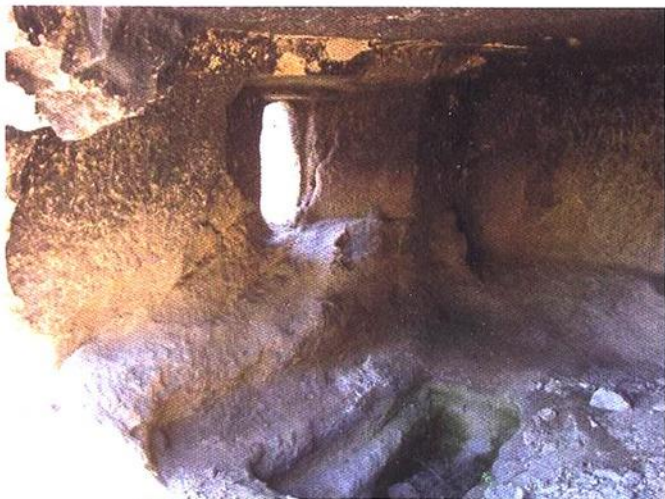
ТЗ-2 – дел од бедемот на акрополата

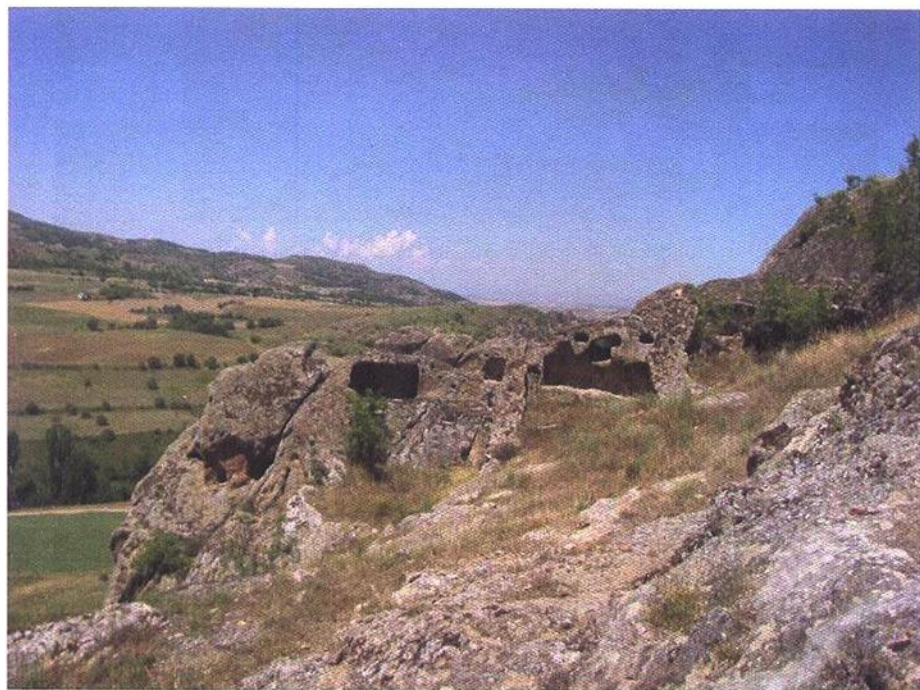
ТЗ-3 – цистерна на акрополата, целосно вклесана во карпата

Т 4-1 - монашки ќелии во југозападниот дел на ридот, под акрополата

T4-2 – внатрешност на една од ќелиите

T 4-3 - монашки ќелии во југозападниот дел на ридот, под акрополата

Т5-1 – црква „Св.Ѓорѓи“ (од североисток)

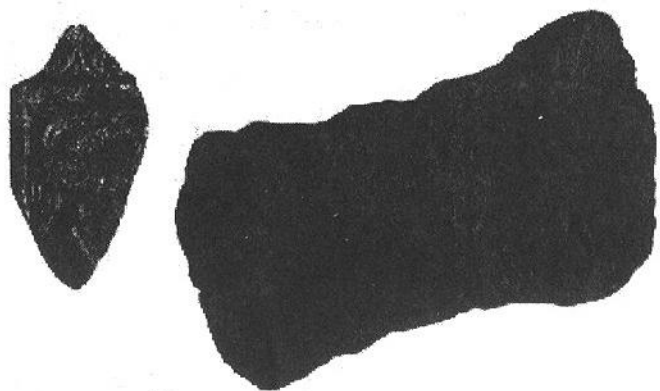
Т5-2 – црква „Св.Ѓорѓи“ (од север)

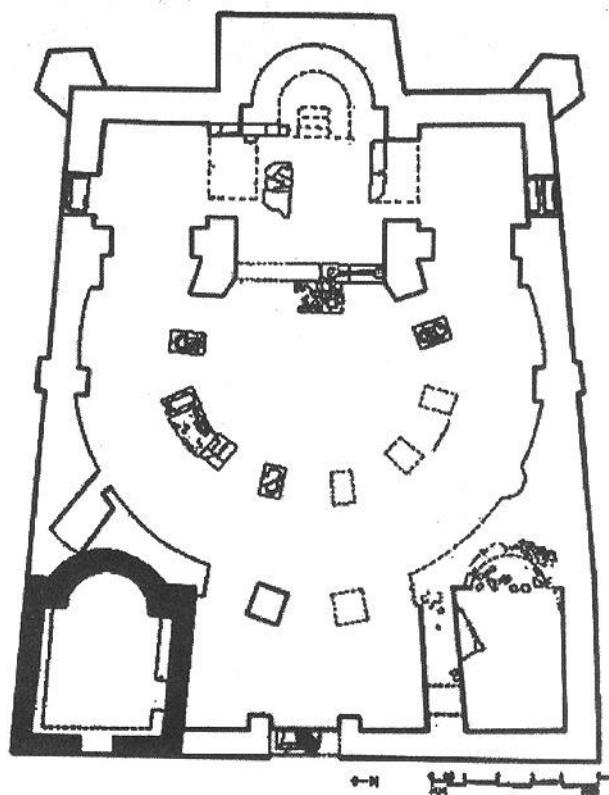
T5-3 – внатрешност на црквата „Св.Горѓи“, со остатоци од фреските на источниот ѕид

T6-1 – остатоци од базиликата „Ротонда“ и малата манастирска црква Св.Јован

T6-2 – фрагменти од откриената камена пластика од базиликата

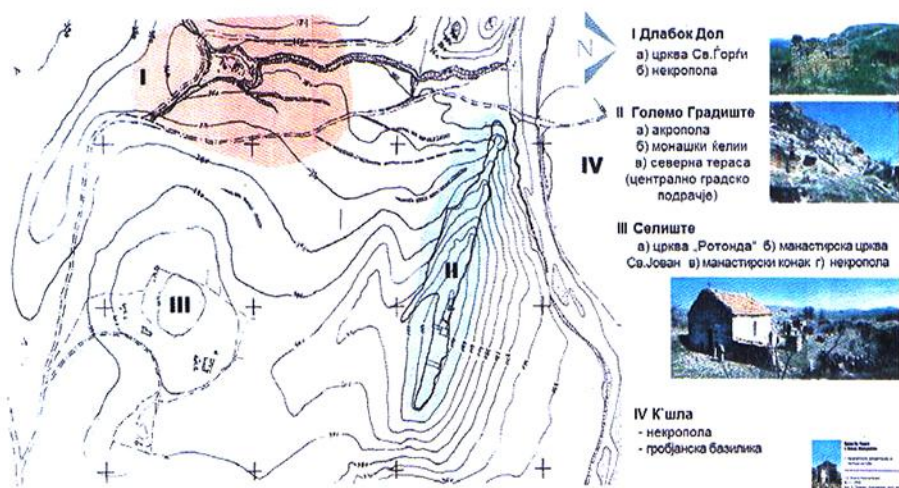
T6-3 – план на базиликата „Ротонда“

T7-1 – „Голема“ или „Епископска“ базилика на северното плато на локалитетот

T7-2 – плоча со релјеф, дел од камената пластика откриена во базиликата

T8 – преглед на локалитетите и знаменитостите на локалитетот и неговата околина